

A fikció egyezéséért a valóság a felelős

Visky András: *Kitelepítés*

Jelenkor Kiadó, 2022

Vajon meddig terjed egy ember tűrőképessége? Túlélhető-e a személyiség integritását veszélyeztető hosszú távú megaláztatás, az etnikai és vallási megbélyegzés vagy a fizikai és szexuális bántalmazás? Átvészeltető-e az egyre súlyosbodó büntetések, mint a vagyonekobzás, a börtön és a deportálás? Visky András *Kitelepítés* című autobiografikus regényében saját családjá meghurcoltatásának történetét veti papírra, azonban a romániai 1956-os események utáni történéseket és viszonyokat hitelesen rögzítő leírások a kommunista éraban ellehetetlenített, szabadságuktól megfosztott családok ezreire ugyanúgy vonatkozhatnak. Az erdélyi magyar író-dramaturg korábbi, *Júlia* című drámájában már foglalkozott a témával, a kortárs apokrif iratként is értelmezhető „Júlia evangéliumának” megteremtésével anyjának állított emléket. A *Kitelepítés*ben ezzel szemben gyermekelbeszélőt alkalmaz, ami termékeny perspektívát kínál a lágerirodalom műfajában: a gyermeki szűrő a felnőttektől differens valóságérzékelést kínál a diktatúra ábrázolására.

A hét Visky-gyermek anyjukkal és a családtól elválaszthatatlan Nényu nevű dajkájukkal kerülnek a Duna-deltával határos Bărăgan sztyeppe egyik lágerébe. A szovjet mintára épült munkatábor borzalmait a társadalom óvó szemétől és a hön szeretett családftól távol kénytelenek megtapasztalni, ugyanis Visky Ferenc református lelkészt rendszerellenesnek tartott prédikációi miatt a párt huszonkét év börtönbüntetésre ítéli. A regény narratívájának idejét a bebörtönzés előtti hónapok, a lágerben eltöltött hat év, majd a szabadulás utáni évtized teszik ki (a középső szakasz

hangsúlyával), de a három látszatra igencsak eltérő szabadságfokkal bíró fázis között a regény elbeszélője nem tesz számottevő különbséget: a legkisebb Viskygyerek immár felnőttként visszatekintve az eseményekre, ugyanazt a heterotopikus berendezkedést látja Románia makro-, illetve a láger, majd a katonaság mikro-társadalmában megvalósulni. „Kint” egyáltalán nem jobb, mint „bent”, a láger világában már olajozottan mozgó családot hitük, humoruk és összetartásuk túlélővé tette az embertelen körülményekkel szemben, az édesanyát a látești kényszer-munkatábor hatósági felszámolása, ezzel együtt a szabadon távozás lehetősége nemhogy örömmel, inkább kétségbeeséssel tölti el.

A regény szövege jelentésgazdagságának köszönhetően töprengésre késztet, az elbeszélő sajátos élethelyzeténél fogva új szemszögből láttat bizonyos jelenségeket, mint a hit, a remény, a csoda és a szabadság kérdése. A regény domináns trópusa a metonímia, ami a rész-egész, ok-okozati vagy érintkezésen alapuló viszony cserén alapuló mívoltából fakadóan tökéletesen alkalmas a felborult állapotok érzékeltetésére: „ezeket a helyeket látva némely ember még a hitét is elveszítheti, de Richárd rabbi nem veszítette el a hitét, mert meg sem akarta tartani, kihasználva az örök pillanatnyi figyelmetlenségét egyszerűen helyet cserélt a hitével, attól kezdve a hitére hárult, hogy megtartsa őt, és nem Richárd W.-re, hogy megtartsa a hitét” (50). A szokatlan, jól eltalált metaforákkal és hasonlatokkal tarkított leírások képszerűvé és érzékletessé teszik a szöveget, és az elbeszélő még az érzelmileg

felduzzasztott részek során sem hajlik pátoszba: „az arc minden átmenet nélkül a koponyára zuhan, hangsúlyossá válnak a csontok, majd fekete lyukak, sötét üregek keletkeznek az emberben, megnyílnak a félelem kanyargós járatai, amelyek beszövik az egész testet, éjszakánként szél süvít bennük, ez a legkibírhatatlanabb, belülről fájni éjszaka [...] csak napok kérdése, és mindnyájan a megtévesztésig hasonlítanak egymásra, nem gondolnak semmire és nem reménykednek semmiben, mint a hitvalló mártírok sokasága a szent ikonok puha felhőjében” (54–55). A váratlan jelzők is multiperspektivikussá mélyítik a mondatokat, a narrátor akár egy szó betoldásával képes filozofikus szólamot beléptetni, jelen esetben a különböző korok rabokhoz való viszonyának morális kérdését veti fel: „hol vannak azok a régi gonosz és szép idők, amikor a foglyok könyveket írhattak a börtönben, mielőtt kivégezték őket” (51).

Mágikus realista vonás, hogy a családtagokkal természetfeletti jelenségek történnek, mint a vízen járás, lélekvándorlás, feltámadás, de ezek csodafaktora senkiben sem merül fel. A család életét mélyen áthatja a református szemlélet, az anya a vallás újszerűbb, a sola scriptura elvét előtérbe helyező felfogását közvetíti gyermekei számára, amelynek értelmében a Szentírást individuális módon értelmezi, Istennel pedig mindennapos vitákat folytat, olykor még felül is bírálja („ha valaki, Isten biztosan ateista, gondolja Anyánk”, 142). Mivel az apa lelkési foglalkozásából adódóan a család életét kezdetektől a Mindenhatóba vetett hit irányítja, szemléletük a táborba kerülve is sajátosan analogikus marad. A történetvezetés a sors elkerülhetetlenségére, Isten eleve elrendelésének érzetére épül, az archaizáló nyelvhasználatnak és a gyakori prolepsziseknek, a történet későbbi pontjára történő előreutalásoknak köszönhetően az elbeszélés mitikus színezetet kap: „Amikor Nényu, akkor még Márka átlépte a nagyszalontai paplak küszöbét, megérezte,

hogy belekerült abba a történetbe, amelybe mindig is vágyott, véget ért számára a pusztai vándorlás” (34). A gyermekek tudatos névadásában ősi hagyomány rejlik (Ferenc, Lídia, István, Pál, Máriamagdolna, Péter, András), a családtagok bibliai idézetekből kiindulva értelmezik saját sorsukat, de a prédikációk mondanivalói nemcsak kórezetnek az életüket, hanem misztikus módon pontosan a megidézett eseményeknek lesznek elszenvedői. Például a korábban felolvasott jézusi tanítást („A rókáknak vagyon barlangjok és az égi madaraknak fészük, de az ember Fiának nincs hová fejét lehajtani”) ismerik fel a tábori viszonyok megtapasztalásakor, amikor kiderül, hogy a fogvatartók által ígért zárt helyiség helyett egy földbe vajt gödörben kell tölteniük az éjszakákat.

Ezt a predesztinációs világlátást követi a regény szerkezeti felépítése. A bibliai struktúra mintájára számokkal ellátott, rövid bekezdések sokaságából álló fejezetek a címet magyarázzák, főként egy adott esemény vagy karakter leírására fókuszálnak, hogy aztán a következő fejezetben már újabb történetek kőre épüljön az elbeszélés. A szövegfragmentumokat nem választja el egymástól központozás, az egész regény egyetlen, többé-kevésbé összefüggő mondattá olvad össze. Az elbeszélő nagyon fiatalon élte át az eseményeket, születése után rögtön a táborba került, így emlékei elsődleges forrásként megkérdőjelezhetők, kiegészítésre szorulnak. Saját memóriája mellett egyszerre támaszkodik a családi legendáriumra és anekdotakincsre, testvérei beszámolóira, valamint hivatalos és magándokumentumokra (pártjegyzékek, apja naplójának bejegyzései, egyházi iratok stb.). A narrációtechnika az emlékezés mozaikosságát imitálja: sosem lehet tökéletes, mindenki számára más lesz hangsúlyos egy emlékekben, és a kronológiai sorrend is spontánna válik. Például a lágerről elsőként a nyelven keresztüli elidegenedés jut eszébe, utána derül ki, hogy egyáltalán hogyan kerültek oda.

Az elbeszélő ironikus, gúnyos távolságtartással beszél a pártról és az őket veszélyeztető személyekről, népmesei és anekdotikus elemeket felhasználva sokszor egy fölérendelt, a kommunistákat szeretetteljesen megdorgáló atya képében tűnik fel – rokonságot vállalva ezzel Milan Kundera, Kurt Vonnegut és akár David Benioff elbeszélői stílusával, miközben a tudás rendszerezését illetően inkább egy kisgyermek körvonalazódik előttünk. A regénynek tehát humoros hatást kölcsönöz, hogy nincs kapaszkodónk az információk forrását illetően, a nézőpontok keverednek, a narrátori szerep megoszlik az idősebb, onnipotensnek tűnő író és a páréves, a világot szubjektívan szemlélő táborlakó között. Előbbire példaként szolgál az a jelenet, amikor az újszülött (!) elbeszélő nemcsak tudja, hogy Júlia két egyházi személlyel találkozik, hanem Esterházy Péter *Harmonia Caelestis*ének narrátorához hasonlóan többet is érzékel a szituációból: „és ami Anyánknak nem tűnt föl, legalább két titkosrendőr is fényképezte őket megállás nélkül” (53). Utóbbira pedig példa a naiv következtetés, miszerint a kommunisták a csoportelnevezés miatt deportálták őket: „villanásnyi oá, cirkuszi oroszlanok fejmozdulatára és szájtartására emlékeztet, amikor ellenszegülnek éppen a tényleg tenyérbemászó idomár gyáva bökdöséseinek [...] a román szóösszetétel [*elemente dușmănoase*] valahogy máris érthetővé teszi, hogy a Pártközpontnak cselekednie kellett” (65). A család lágerbe kerülése, majd szabadulása után is megváltozik az elbeszélés stílusa, érzékeltetve a fogság eltérő valóságtapasztalatát: a kényszerlakhelyen mintha megállna az idő, ebben

a furcsa, biblikus méretűvé tágított térben időtől függetlenül léteznek a karakterek. Míg a narrátor a család történetét gyermeki szemszögből elbeszéli, anekdotikus epizódokból fűzi össze, a fogságból kikerülve (majd egy évtizedes ugrással a katonaság életszakaszához jutva) már érett hangon, teljesen más narrációs eljárással meséli el. A regény utolsó hat fejezete azonban stílusában zavaróan eltér a többitől, ha Visky a család szabadulásával fejezte volna be a regényt, akkor egy szépen lezárt, összefüggő narratíva lett volna az eredmény.

Műfaját és témáját tekintve a *Kitelepítés* a lágerirodalom (a német, a szovjet, valamint más munka- és koncentrációs táborok világát tematizáló önéletírások) közé sorolható, és rokonítható a holokausztirodalommal is. A Magyarországon leginkább ismert művekhez – Kertész Imre *Sorstalanság*ához, Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin és Robert Merle vonatkozó regényeihez – képest Visky András nem minimalista, közönyös leírásokon és a túlélésért bármit megtévő dehumanizált karaktereken keresztül érzékelteti a gonosz banalitását. A *Kitelepítés* negatív végkifejlete ellenére a választás lehetőségét hirdeti. Visky Ferencnek és családjának hat éven keresztül a poklot kellett megjárniuk, de túléltek a fogságot annak minden megaláztatásával együtt, ráadásul közben sem veszítették el a szabadságukat. Mert mi a szabadság? Az anya hitének értelmében az, amikor valaki úgy törődik bele a számára rendelt sorsba, hogy közben nem veszíti el méltóságát. Mert egy ponton túl már nem a fizikai túlélés a tét, hanem az emberség megőrzése.

Vojnics-Rogics Réka

VOJNICS-ROGICS RÉKA (1996) a Szegedi Tudományegyetem Klasszikus Magyar Irodalom Programjának doktori hallgatója és a TempevölgyOnline szerkesztője. Jelenleg a 19–20. századi gyermek- és ifjúsági sajtót kutatja, kritikákat ír.